Stamler Ábel

EUTERPÉ ÖLÉN

Száz éve született Weöres Sándor

„Te maestae volucres, Orpheu, te turba ferarum,
te rigidi silices, te carmina saepe secutae
fleverunt silvae, positis te frondibus arbor
tonsa comas luxit; lacrimis quoque flumina dicunt
increvisse suis, obstrusaque carbasa pullo
naides et dryades passosque habuere capillos."[1]

Weöres Sándor költészetéről megszámlálhatatlan kötet, tanulmány, dolgozat, riport, esszé áll rendelkezésre. Jelen tanulmányunkkal nem ezeknek a többnyire irodalomtörténeti fejtegetéseknek a sorát kívánjuk bővíteni, sokkal inkább költészetének, költészetelméletének bizonyos, eddig kevéssé vizsgált aspektusaira kívánjuk felhívni a figyelmet. Meggyőződésünk, hogy Weöres Sándor életművének vizsgálata során eddig kevesen fordítottak kellő figyelmet a költő és a Hagyomány kapcsolatának feltárására, a Hamvas Béla-, avagy Várkonyi Nándor-féle hagyományértelmezés hatására költészetében. Mindaz, ami napjainkig a témával kapcsolatban megjelent – eltekintve néhány elszigetelt próbálkozástól – a kérdést rendkívül prekoncepciózusan, vagy egyenesen elbagatellizálva közelítette meg. A rendszerváltást megelőző korszakkal kapcsolatban ennek okait pontosan értjük, annál kevésbé világos azonban, hogy miért csak említés szintjén szerepel mindez a nemrégiben megjelent művekben. Weöres irodalomtörténeti kutatásait, drámaírói munkásságát jelen esetben nem követjük nyomon. Tisztában vagyunk mindazonáltal azzal, hogy a fent jelzett témák mindegyikének feltárása külön köteteket jelenthetne, így az alábbiakban főként a weöresi líra alappilléreire, mozgatórugóira, költészetértelmezésére helyezzük a hangsúlyt. Ennek megértéséhez pedig elengedhetetlen, hogy szóljunk néhány szót a két említett szerzővel való kapcsolatáról. Mielőtt az a vád érne bennünket, hogy Weöres Sándor életművét akár Várkonyi, akár Hamvas életművének tükrében szándékozzuk vizsgálni, itt jelezzük, hogy áttekintésünket olyan princípiumokra alapozzuk, melyeket akár Hamvas, akár Várkonyi, egyes műveiken keresztül felszínre hoztak számunkra, ám maga Weöres Sándor is, hiszen nem csupán személyük az, ami összeköti őket: „Az itt-következők nem újak, nem is régiek: megfogalmazásuk egy kor jegyeit viseli, de lényegük nem-keletkezett és nem-múló. Aki a forrásvidéken jár, mindig ugyane virágokból szedi csokrát."[2]

Mint ismeretes, Weöres 1933-tól a pécsi Erzsébet Tudományegyetem jog-, majd pedig

bölcsészhallgatója volt. Ebben az időszakban ismerkedett meg és kötött barátságot többek között Takáts Gyulával, Csorba Győzővel, Fülep Lajossal, illetve Várkonyi Nándorral is, aki ez időben az Egyetemi Könyvtár munkatársa volt. Várkonyi Nándort levelei tanúsága szerint ekkoriban már foglalkoztatta későbbi művének, a *Sziriat oszlopai*nak terve, melynek előmunkálataihoz 1937-ben Weöres Sándort is segítségül hívta, őt kérte fel ugyanis a *Gilgames* eposz fordítására. Weöres ekkorra már szisztematikusan foglalkozott a mítoszokkal, valamint a keleti vallásokkal is. Így vall érdeklődéséről egy vele készült interjúban: „mert hiszen antropozófiával, teozófiával, hindu vallásokkal, a *Tao-te-king*gel, konfuciánizmussal, szóval rokon dolgokkal addig is elég sokat foglalkoztam".[3] Várkonyi egy későbbi tanulmányában a következőképpen emlékezett vissza a szóban forgó időszakra: „Weöres ismerte ugyan Egyiptomot, főleg Maspero és Mahler műveiből, s jártas volt az ind Pancsatantrák és egyéb szanszkrit iratok erdejében, de Babilonban új anyagot kapott. Ám alighogy átvette, nyomban oly otthonosan mozgott benne, mint a hal a maga tavában; rekonstruálta az egész vízözönkori világot, személyes ismeretséget kötött az istenek és hősök seregével, kívülről tudta történetüket, fejükkel gondolkozott, lelkükkel érzett. A magyarázat persze az, hogy a benne lévő ősköltő találkozott az ősköltészettel."[4] Várkonyi Nándorral való baráti kapcsolata Várkonyi 1975-ben bekövetkezett haláláig tartott, noha azután, hogy Weöres Pécsről elkerült, és főként az 1950-es évektől kevésbé volt szoros a kapcsolat kettejük között.

A költő és Hamvas Béla megismerkedésére mintegy évtizeddel később került sor, a *Medúza* (1944) című kötetről írt kritika[5] kapcsán, melyet Weöres óriási lelkesedéssel fogadott. Hamvas ebben a kritikában a „Mester" hiányának problémájára helyezi a hangsúlyt, valamint az orfikus költészet, avagy az ősköltészet jelentőségére és megvalósíthatóságára. Ennek lehetőségét a fiatal Weöres költészetében véli felfedezni, hiszen a *Medúza*, szemben a költő korábbi köteteivel,[6] a mesterségproblémát a létezés problémájának veti alá. Idézzük a kritika néhány részletét: „Weöres a valóságot ma itt a többi költőnél mélyebben éli át, és a többi költőnél komolyabban veszi önmagát."[7] „Irodalmunk története általában eddig olyan költőket emelt ki, akiknek a költészete tárgyi és külső jellegű, Európában is így volt. A helyzet ma megváltozott. Elkezdték az olyan költőket előnyben részesíteni, akik a külső és tárgyi világot az eredetihez visszaviszik: először a belső képhez, aztán az érzékelhetetlen belső zengéshez, végül a transzcendens léthez."[8] Mint látható, sokkal inkább egyfajta programról, segítségnyújtásról van szó, semmint szorosan vett kritikáról. Weöresnek a *Diárium* főszerkesztőjéhez, Kenyeres Imréhez írott levelében (1944. február 29.) a következőket olvashatjuk: „Hamvas kritikája zseniális. Pompás úgy is, mint kritika; de főként pompás, mint esztétikai manifesztum. A mai költészet szükségszerűen csakis orpheusi lehet, vagyis a realitással nem a felületen, nem a jelenségekben találkozhatik, hanem csak a felső szférában: a dolgok szubstanciájába kell hogy hatoljon, belülről élje át a dolgokat; ne »valamiről«, hanem »valamit« beszéljen. Illetve ne is beszéljen, hanem zengjen, mert az ember »valamiről« beszél és »valamit« énekel."[9] A levél további részéből kitűnik, hogy Weöres ekkor már ismerte Hamvas *A láthatatlan történet* című kötetét, melyben a nevezetes „Poeta sacer" című esszéje is található. A forma és a tartalom kapcsolatáról, mely központi helyet foglal el a Hamvas-kritikában is, Weöres a következőket jegyzi meg egy 1943-as, Várkonyi Nándornak írott levelében: „A forma mellé megjelent nálam a tartalom, de minden eddiginél eltérő módon. Ennek a tartalomnak

nincs logikai láncolata, a gondolatok, mint a zeneműben a fő- és melléktémák, keringenek, anélkül, hogy konkréttá válnának, az intuíció fokán maradva. Eddig azért volt nálam a tartalom mindig satnyább a formánál, mert valahogy visszásnak éreztem, hogy versben mondjam el azt, amit prózában is elmondhatnék. A gondolatok nem az értelem rendje szerint, hanem az értelemre mintegy merőlegesen jelennek meg."[10] Utóbbi levél idézését szükségesnek tartottuk, hiszen Weöres ugyanazt a problémát ragadja meg korábbi verseivel kapcsolatban, amit Hamvas Béla is kiemel az említett kritikában. A kritika megjelenését követő időszakban Hamvas és Weöres kapcsolata egyre szorosabbá vált, majd a negyvenes évek második felében fokozatosan elhidegült. A kérdéssel behatóan foglalkozik Darabos Pál alább jelzett művében.[11] Kettejük kapcsolatának igen jelentős állomása volt Weöres *A teljesség felé* (1945) című kötete, melyet mesterének, Hamvas Bélának ajánlott. A kötet és maga a szerző is támadások kereszttüzébe került. Irracionalizmussal, szürrealizmussal, antiintellektualizmussal vádolták. A metafizikai kérdések megragadása rendkívül dühítette a korabeli irodalomtudomány képviselőit. Hamvas Béla mindazonáltal kiállt tanítványa mellett, védelmébe véve a művet is. Weöres ezt követően megjelenő két kötete az *Elysium* (1946), valamint *A fogak tornáca* (1947) szintén a hamvasi útmutatás jegyében született. A létezés problémája továbbra is elsőbbséget élvezett az úgynevezett mesterségproblémákkal szemben. Az ellene intézett támadásokról így vall Weöres 1946-ban: „Egész életemben arra kényszerítenek, hogy tudatlanságomat kifecsegjem és tudásomat elhallgassam."[12] A mester és tanítvány kapcsolata 1949 után megszakad. Hamvast ellehetetlenítik, Weörest tíz év hallgatásra ítélik. Az említett 1949-es évet követően két Weöresre vonatkozó utalás fedezhető fel Hamvas Béla naplójában, melyek a következőek: „Weöres S[ándor] árulása – fél év múlva sortüzet ad saját apjára."[13] Valamint a következő: „Alku, opportunizmus, korrupció, kompromisszum, árulás, engedés (titokban). Típusok: W[eöres] S[ándor], Vas [István]."[14] Míg az utóbb idézett rész világos, az elsőként idézett mondatot nem tudjuk milyen eseményhez kötni: úgy tűnik, hogy sem a levelezésekből, sem egyéb nyilatkozatokból nem derül ki, hogy Hamvas itt pontosan milyen eseményre utal. Mindazonáltal nyilvánvaló, hogy *A hallgatás tornyá*nak (1956) megjelenése után Weöres megtűrt költőből fokozatosan vált a marxista irodalomtudomány által is elismert költővé, s ezt követően egyértelműen kerülte a Hamvasra való hivatkozást. Olyannyira, hogy a már említett interjúban a következőket jegyzi meg: „Nagyon érdekesnek éreztem, hogy szabadon

fantáziál, ennyiben rokon Várkonyi Nándornak a *Sziriat oszlopai* című könyvével Hamvas munkássága, hogy nem a tények számítanak, hanem a feltételezések, az elgondolások, a hirtelen ihletbe támadt ötletek. Így ez inkább költészet, mint tudomány. Nagyon erős hatással volt rám Hamvas, és van még ma is. Jó lett volna, hogyha kibonthatja életművét és létrehozhatja, így bizony töredék és torzó maradt."[15] Mindez elég dehonesztáló úgy Hamvasra és Várkonyira, mint Weöresre nézve. Egyrészről feltételezhetnénk, hogy Weöres ezt valóban így gondolta, ami nehezen elképzelhető, másrészről, hogy pusztán a megfelelési kényszer mondatta vele. A költő, akinek életművében oly központi jelentőség jutott a mítoszoknak, szakrális szövegeknek, valamint metafizikának, kétségbe vonható, hogy valóban üres fantáziálásnak ítélte volna Hamvas és Várkonyi munkásságát. A sorban következő kötet a *Tűzkút* (1964), mellyel valóban helyet teremt magának a kor hivatalos irodalmi vonalában. Kenyeres Zoltán a következőket jegyzi meg a kötetről: „Hangban *A teljesség felé* folytatása ez, de ideológiában egyszersmind lényegi szakítás is vele. A »benső világ« megművelése itt már a »külső harmónia« megteremtésének célját szolgálja. A »benső« nem kizárja a »külsőt«, hanem annak megoldását segíti. A világpusztító atomhalál is fölrémlik a sorok között, de nem annak érveként, hogy hátat kell fordítani mindannak, ami kívülről éri az embert, hanem figyelmeztetésként és humanista aggodalomként. Nem Hamvas Béla, hanem inkább Tolsztoj és Gandhi a szellemi rokona."[16] A *Tűzkut*at követő kötetek, így a *Merülő Saturnus* (1968), az *Áthallások* (1976), a *Harmincöt vers* (1978), illetve az *Ének a határtalanról* (1980) mintha a *Medúzát* (1944) megelőző kötetek formai bravúrjait, és titkon az azt követően *A fogak tornácá*ig (1947) terjedő kötetek tartalmát igyekeztek volna szintetizálni. Többségükben egyértelműen az utóbbi rovására. Első posztumusz verseskötete *A sebzett föld éneke* (1989), amely Károlyi Amy utószava szerint: „W. S. költészetének hegy- és vízrajzi térképe. Minden csermely, patak, folyó megjelölve: kerülővel vagy egyenest úszik a Deltába, mely a tengerbe fut."[17] A kötetben helyet kaptak versek és prózai futamok, fordítások és eredeti versek. Az összeállító, Károlyi Amy szerint ez a kis kötet lenne „bevezetője s egyben keresztmetszete az *Egybegyűjtött írások* három vaskos kötetének".[18] Mindez azért is érdekes, mert a végén hozzáteszi: „Nem lehet nem megérezni ezen a fonálon, ezen az összetevő szálon a műbe lépő Hamvas Béla inspirációját. A szellemi, a »másik világ« győz a tárgyi világ felett, nincs bántás, mi ezen a világon erőt vehetne."[19] A kötetben fellelhető egy Weöres által Hamvas Bélához írott levél is, mellyel a későbbiekben foglalkozunk. Milyen érdekes, hogy a negyven évig elhallgatott „Mester"[20] személye újból előtérbe kerül, s Weöres költészetének ismételten egyik inspirátorává válik.

Megkerülhetetlen, ugyanakkor eddig kevéssé körüljárt kérdés a weöresi költészetelmélet alapfogalmainak vizsgálata is. Ahhoz, hogy költészetét a megfelelő szempontok szerint vizsgálhassuk, elengedhetetlen mindez. Az életmű köteteinek folyamatos kiadása természetesen ezt nagyban megkönnyíti, hiszen – az összkiadás hiánya ellenére – ma már hozzáférhetőek a prózai írások is, a költői művek, drámák és műfordítások mellett. A három legfőbb forrásanyag, melyből megpróbáljuk rekonstruálni a weöresi költészetértelmezés alapfogalmait: az *Egybegyűjtött prózai írások*, az *Egyedül mindenkivel* című interjúkötet, illetve a levelezés vonatkozó részei. Rekonstrukciót írunk, hiszen a témával kapcsolatban szisztematikusan megalkotott írásról aligha beszélhetünk (leszámítva korai *A vers születése* [1939] című

doktori értekezését), csupán vissza-visszatérő részletekről, melyek ugyanakkor olyan centrális helyet foglalnak el Weöres nyilatkozataiban, rövid írásaiban, hogy kellő figyelemmel átláthatjuk, rendszerezhetjük őket. Központi fogalmak a következők: evidencia, intuíció, mélyértelem, értelem, angyali értelem, vertikalizmus, utánzás. Az individuum, egyéniség kérdése is megkerülhetetlen, ha Weöres Sándor költészetét vizsgáljuk, noha mint látni fogjuk, itt is ferdítésnek lehetünk tanúi: hiszen nem a személytelenség, sokkal inkább a személyiségfelettiség felé törekvő költői magatartásról beszélhetünk, amely az individuum valóságát is magában foglalhatja. Az orfikus és a homéroszi költészet szembeállítása szintén jelentős eleme Weöres gondolkozásmódjának. Egyértelműen érzékelhető Hamvas Béla hatása, aki a már említett „Poeta sacer" című esszéjében húz éles határvonalat a kettő között. A két költészet különbségét nagyjából úgy ragadhatnánk meg, hogy míg az orfikus költészet a létet énekli, benne van a létben és teljességében szemléli azt, a homéroszi költészet csupán beszél a létről, kívülről szemléli azt, így szükségképpen csak részeket emelhet ki belőle, nem láthatja a maga teljességében. A homéroszi költészet tárgyiasítja a létet. A *Sugaras ének* című költeményben a következőképpen fogalmazza meg a mondottakat:

„Majd ha minden félhomályt
kizár lényed karimája:
a szilárd
teljes-létezést ragadd meg, mely valóddal
eggyé-áldja
semmi előtt ki nem bomló önmagát."[21]

Elsőként az evidencia weöresi értelmezését körüljárva idézzük a költő következő nyilatkozatait, írásait:

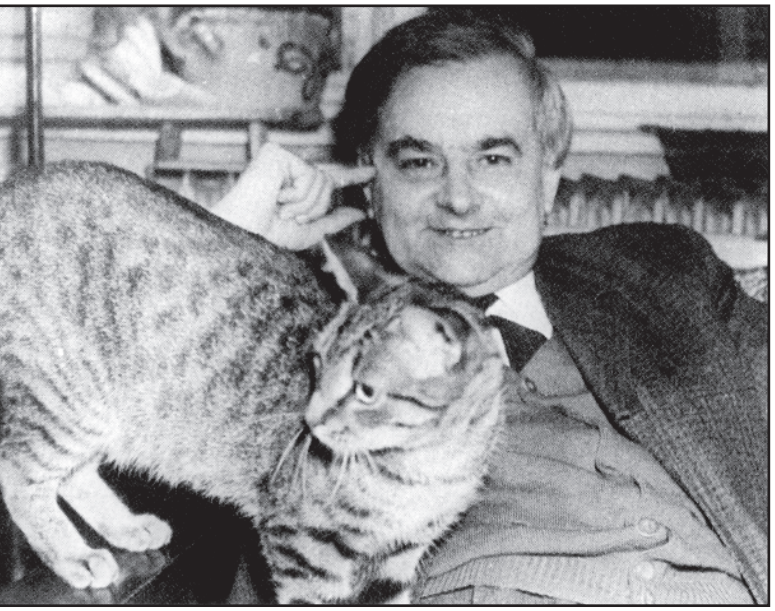
„– Naiv szemlélet van az ősköltészetben, a spekulatív elemeknek csaknem teljes hiánya; közvetlen világérzés, a dolgoknak közvetlen felfogása.

– Milyen formában jelenik meg az ősköltészetben az evidencia?

– Olyképpen, hogy mondatlanul benne van. Az evidencia fogalma már kulturális produktum. Az ősköltészetnek nem volt szüksége az evidencia fogalmára, mert hiszen evidens volt anélkül, hogy erről tudott volna, anélkül, hogy ezen spekulált volna."[22]

Valamint: „Már akkor nem lehetett szó eredeti és igazi evidenciáról, amikor az evidencia fogalma felbukkant."[23] Amit fentebb az orfikus költészetről mondtunk, szervesen kapcsolódik az itt idézett megállapításokhoz.

A továbbiakban több részletet is idézünk, melyek a korábban felsorolt alapfogalmak jelentését hivatottak tisztázni, majd ezt követően térünk rá a citátumok magyarázatára. Egy 1969-ben megjelent antológia előszavában olvashatjuk a következőt: „Az igazi művészet: új meg új erőfeszítés, nem az élmények síkján, hanem a szellem terében építkezés, vertikalizmus; függőleges vagy spirális mozgás. Dante, vagy William Blake úgy látta, hogy a művészetnek, az eszmének nem egy, hanem négy régiója van, s a közvetlenül-tapasztalati ebből csak egy, a legalsó. Építsük meg élményeinkből a többi három régiót is: a szenvedélyesen démonit, a feldolgozóan gondolatit, s a csaknem megfoghatatlanul repülő szellemi-intuitívet."[24] Sajátos szóhasználat ez, mely néhol kevéssé koherens, azonban megragadó, gondolkozásra ösztönző. A négy régióról szólva szükségesnek tartjuk idézni René Guénon megállapítását: „Egyébként nyilvánvaló, hogy ezek a különböző jelentések soha egymást le nem ronthatják vagy nem mondhatnak ellent egymásnak, de képes egyik a másikat kiegészíteni és harmóniába hozni, mint ugyan-

azon teljességnek részei, mint egyetlen szintézis alkotóelemei."[25] Weöres a vertikalizmusról és az érzékelhető szintről, vagy ha úgy tetszik, tapasztalati világról írja a következőket: „Vertikalista vagyok. A mélységet és magasságot kutatom, nem a közvetlenül érzékelhető szintet."[26] Utóbbi mondat a költő társadalmi problémák iránti és politikával szembeni elfogulatlanságát is hivatott jelezni, melyet Kenyeres Zoltán így fogalmaz meg: „Hasadás, fájdalom, tépettség csak a jelenségvilágban van, a lényeg magasabb övezetében bontatlan egység uralkodik: amott a diszharmónia, itt a harmónia, ott a szétziláltság és háború, itt az összhang és béke, ott a részekre töredezettség, itt a hiánytalan egész az úr. A költőnek pedig az a dolga, hogy a harmónia ábrándját őrizze, a harmonikus életszemlélet eszményét sugározza, tekintet nélkül arra, hogy a társadalmi valóság adott körülményei között megvalósítható-e."[27] Idézhetjük e helyen Hamvas Bélát is, aki a következőképpen fogalmazta meg ugyanezt: „A költő mindig a Guénon értelmében vett hagyomány alakja volt, s feladata: az ember és a transzcendens világ között levő kapcsolat folytonosságának fenntartása, az emberiség isteni eredetének tudata, s az istenhasonlóságnak mint az emberi sors egyetlen lényeges feladatának megőrzése."[28] Az *Egybegyűjtött prózai írások*ban egy hosszabb, sajnos dátum nélküli írás található, mely a „Célom" címet viseli. Innen idézzük a következőket: „Célom, vagy méginkább a hajlamom: a költészet eszközeinek, stiláris lehetőségeinek mennél teljesebb feltárása és alkalmazása. A géniusz közvetítőjének, az emberi szellemnek mennél többrétű megnyilvánulása; tartalom, forma, kifejezésmód bővítése a megszokott határán túl, mindig tovább. Csakis a realitás érdekel, eredményem mégis tarkabarka mesének, irrealitásnak látszik: mert többnyire nem a megszokott és elkönyvelt valósággal foglalkozom, hanem a valóság kevéssé ismert arculataira irányozom lámpásomat. Ez a költészet irreálisnak látszik, mert a realitás kevéssé ismert arculatait kutatja. Célja: az ember mennél teljesebbé tétele; olyan önismeret és globális valóság ismeret felé mutat, ahol a történelem eddigi véres és szennyes mozgató-rugói tárgytalanná válnak; ahol az ember ráébred, hogy a külső valóság tarka, elsuhanó tünemény-sor, melyet a teljes valóság, az ember belső valósága formál: a zavaros lelkek zavaros külső világot létesítenek, a harmonikusak pedig harmonikusat."[29] Az imént említett probléma több szinten is felvethető, gondolhatunk a társadalmi, politikai kérdéseket felvállaló költészetre is (ahogy tette azt a marxista irodalomtudomány), ugyanakkor itt jóval többről van szó. A létezés problémájáról, mely a weöresi életmű tengelye, így csak e probléma felől ragadható meg a költői egzisztencia Weöres általi értelmezése a maga teljességében. A *Merülő Saturnus* (1968) című kötetének címadó versében olvassuk:

„Elvették nyájamat. Bánjam-e? Többé semmi dolgom,
nincs felelősség, menhelyen könnyű az aggnak élete.
…
Így állok, arccal falnak fordítva, törött pásztorbotommal.
Csordám a vályunál tolong: mennyi vidám vadonatúj
nagyszerűség úszkál benne!
…
Mint ha sínén a vonat
rohan a szakadékba melynek túlsó partja nincs –
bánjam-e? – lehet, megállítják a végső percben;
vagy a szakadék felett is pálya visz, csak vak vagyok;
talán a meredély szélén szárnyat bont, felröpül:
ők tudják, nem én. Bajuk, ha ők se tudják.
Nekem már mindegy: pásztorbotom eltört,
könnyű szalmán heverni évezredek
fáradalmát kipihenni. Nem látnak, fejük a vályuban,
én is csak farukat s lobogó füleiket látom."[30]

A verset indokolt lenne összevetni Hamvas Béla többször idézett esszéjével, kimutatva a megegyezéseket és a gondolatmenetek különböző végkicsengését is.

Tovább haladva a weöresi költészetelmélet alapfogalmainak vizsgálata tekintetében, vegyük sorra az intuíció, az értelem és a tudat értelmezését. „Az értelmi elemek helyett inkább az ösztönvilág és az intuíció világa jusson érvényre. Az emberi értelmet az emberi butaság aránylag legmagasabb rendű formájának értékelem. Semmi szükségét sem látom annak, hogy a vers értelmes legyen. Legyen benne inkább olyan tűz és lendület, ami az értelmi elemek nélkül is megragadó. Ezt úgy is mondhatnánk, hogy az emberi nyelvet igyekszem egy angyali nyelvvel és angyali logikával felcserélni."[31] Az intuíció képes a végtelent, a kimondhatatlan igazságokat, a transzcendenst megragadni, az „angyali nyelv" és az „angyali logika" pedig kifejezni azt, ha tökéletlenül és töredékesen is. Az értelmet, mint később látni fogjuk, Weöres a rációval egyenértékű fogalomként használja, mely egyáltalán nem helytálló, ugyanakkor a lényegi mondanivalón nem változtat. Az ösztönvilág a tudatalattinak felel meg, míg az intuíció világa – melyről később szólunk – a tudatfeletti szintnek a megfelelője. „Ez a költészet a valóság kevéssé ismert vonulatait kutatja: az értelem-alatti mélyvilágot és az értelem-feletti intuíciót; minden látszat ellenére, reális."[32] Vitába szállva a pszichoanalízis és a pszichologizáló irodalomtudomány ismert elképzeléseivel a következőket jegyzi meg: „Pedig az én irracionalizmusom nem arra irányul, hogy az értelmet váltsa fel a sötét összevisszaság, a vak ösztönök dühöngése; hanem, hogy helyezzük a tudatot a tudatfeletti uralma alá, mert különben a tudatalattiság horgára jut." [33] Az irracionalizmus kapcsán – mely oly gyakori vád volt Weöres költészetével szemben, s melyet ő maga is cáfol – szükséges megjegyeznünk, hogy ez semmiképpen sem racionalizmus alatti, sokkal inkább felette áll annak.[34] Hogy az itt felsorolt fogalmak milyen szorosan kapcsolódnak egy-

máshoz a weöresi elméletben, tisztán látszik a következőkből is: „Általában a költemény keletkezésénél a tudatalattiságnak és tudatosságnak egyaránt szerep jut, csak a szerepük aránya másmás, egyénenként, de még inkább esetenként."[35] Az intuícióról és a költő médium szerepéről, valamint az isteni elementum megnyilvánulásáról mondja Weöres a következőket: „A műalkotások hordozója anyag, objektum, de a műalkotások nem objektumok. A művész is, a mű is: médium; olyat közvetít, melyben ha valaki meg tud fürödni, lénye kiterebélyesül olyan dimenzióban, mely a többi ember számára nemlétező. A művészet: nyilvánvaló bizonyítéka annak, hogy nem csak anyagi világ létezik. A remekmű isteni elementumot áraszt egy tehetetlen, rab világba."[36] Valamint: „A remekművek: egy másik világ dolgainak többé-kevésbé gyarló megközelítései. A remekművek, megjelenési formájukban, mind ebbe a tapasztalható világba tartoznak. Itt keletkeznek és itt pusztulnak el. De törvényük: egy másik, magasabb világ törvénye, melyet csak gyarlón tudnak megközelíteni."[37]

„Egy másik világ küldött engem,
hogy mílyen volt, már nem tudom,
de tört sejtése vissza-fénylik
szinek nélkűli fátyolon."[38]

Itt szeretnénk felhívni a figyelmet a költészet és a költő szerepének platóni felfogására. Platón *Ión* című dialógusában (533e) – melyben Szókratész folytat beszélgetést Iónnal – a következőket mondatja Szókratésszel: „Mert valamennyi epikus költő, aki jó, nem szakértelem alapján, hanem istentől eltelve, megszállottan mondja a sok szép költeményt, és a dalköltők, akik jók, szintazonképpen."[39] Platón az egész dialógusban a költő isteni megszállottságára, illetve a szakértelemre *(tekhné)*[40] helyezi a hangsúlyt, bizonyítandó, hogy a költő valamint a *rhapszódosz* – nevesül Ión – szakértelem hiányában tevékenykedik. Ezt megerősítendő a következőket mondja (534b): „Mert lenge lény a költő és szárnyas és szent, s mindaddig nem képes alkotni, míg az isten el nem töltötte, józansága el nem hagyta, és többé benne nincsen értelem."[41] A *Phaidrosz* című dialógusban szintén felvetődik a költészet kérdése, melyből a következő részt (245a) idézzük: „A harmadik pedig a múzsáktól való megszállottság és rajongás; ha ez megragad egy gyöngéd és tiszta lelket, felébreszti, dalok meg a költészet egyéb módjának bakkhoszi mámorába vonja, s a régiek számtalan tettét magasztalván, neveli a jövő nemzedékeket."[42] Természetesen nem állíthatjuk, hogy a Weöres által vallott nézetek teljes egészében megfelelnének a platóni értelmezésnek. Ezt ő maga cáfolja *A vers születésé*ben (1939), amikor az ihletről és az extázisban alkotott művekről nem a fent idézettekhez hasonló módon vélekedik, ámbár doktori disszertációja valamennyi e témában tett megnyilatkozásánál korábbi.[43]

A zeneiség és a költészet szoros kapcsolata szintén szerves részét képezi Weöres Sándor költészetének. Túl azon, hogy a magyar irodalomtörténetben a legtöbb megzenésített költeményt tudhatja magáénak, ennek mélyebb okai vannak. A nyelv, a zene és a költészet egybetartozása magától értetődő számára, valamennyi műve hihetetlen muzikalitással átitatott. Az auditív szépség (zeneiség) valamint a mentális szépség (költészet) műveiben csodálatos egységet alkot. A nyelv Weöresnél (többségében) nem vált üres bűvészkedés tárgyává, hogy elkápráztasson, és sikert sikerre halmozzon. „A költészetben csak egy igazi metafizikai elemet ismerek: a nyelvet; ahogy a zenében csak a hangot, a képzőművészetben csak a színt, vonalat és felületet, vagyis a legfizikaibb egyúttal a legmetafizikaibb is."[44]

Ehhez kapcsolódóan Hamvas Bélát idézzük, aki a következőket jegyzi meg a *Scientia sacra* vonatkozó részében: „A szó megnyilatkozás, éspedig az isteni lét teremtő megnyilatkozása. Ezért ébresztés, ezért riasztás, ezért megnevezés, ezért mágikus uralom. S ezt a képességet a szó minden időben és minden nyelvben megtartotta még akkor is, amikor a nyelv már elromlott, szakrális jellegét csaknem teljesen elvesztette és az individuális Ének kifejezőeszköze lett. A szó a szakrális és univerzális lét jelképe."[45]

Az egyéniség, illetve az individualizmus hiányát, a személyfeletti költészet jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni, ha Weöres Sándor életművéről van szó. Ő maga már 1939-ben így vall erről egy, a *Nyugat*ban megjelent kritikájában: „Az egyéniség nem elhatározott karlendítések sorozata, nem önmagunk jellegzetessé-csonkítása, hanem átlag fölötti többlet, rendkívüli szellemi terrénumokra eljutás, szellemi szabadmozgás. Shakespeare és Goethe az egyéniségek, akik mindenkitől tanultak és mindenkire hasonlítanak; nem pedig Hazafi Verai János, aki nem hasonlít senkire."[46] Hamvas Bélával való barátságkötését, s vele együtt a tradicionális poétai magatartás megismerését követően még egyértelműbben, már-már programszerűen fekteti le azon elveket, melyek csírájukban a fentebbi kritikában is megtalálhatóak. Egy 1946-ban Csorba Győzőnek, a fiatal pályatársnak írott levelében írja a következőket: „Élesen válaszd szét Magadban a személyi érzések világát, mely a körülmények habjain úszik, s az alatta lévő változatlan tüzü és fényü világot. – Sok odaadás és önelemzés kell ahhoz, hogy az ember a saját változó, individuális tényezőit szét tudja választani a változatlan, elementáris tényezőitől. Próbálj meg ugy írni verset, hogy annak magja valamely elementáris tényező legyen; így költészeted azzá válik, ami a költészetnek és minden művészetnek eredeti mivolta: a természetfölöttinek átsugárzása az emberi életbe. A költészet itt már nem önkifejezés, hanem a természetfölötti világ megnyilvánulása a költőn, mint médiumon keresztül."[47] Talán egyik legismertebb versében, az *Ars Poetica*ban pedig így énekli a személy- és egyénfölöttiség útját:

„Öröklétet dalodnak emlékezet nem adhat.
Ne folyton-változótól reméld a dicsőséget:
bár csillog, néki sincsen, hát honnan adna néked?
Dalod az öröklétből tán egy üszköt lobogtat
s aki feléje fordul, egy percig benne éghet.

Az okosak ajánlják: legyen egyéniséged.
Jó; de ha többre vágyol, legyél egyén-fölötti:
vesd le nagy-költőséged, ormótlan sárcipődet,
szolgálj a géniusznak, add néki emberséged,
mely pont és végtelenség: akkora, mint a többi."[48]

Nem személytelen, sokkal inkább személyfölötti költészet az, melyről itt szó van. Próteuszi alkat, költő, olvassuk valamennyi róla szóló tanulmányban. A próteuszi költészet a személytelen líra egy válfaja, melyben a költő mindig más maszkot visel, mondják. De hiszen a személyiség maga a maszk, melytől a költő szabadulni akar, oly módon, hogy azt folyamatosan változtatja, mondanivalójának megfelelően.

A *Rongyszőnyeg* 118. taktusában egy fiatal, huszonéves költő írja a következőt:

„A valóságon túlinak
reménytelen ostroma mindez".[49]

Néhány évvel ezt követően, harmincas évei elején megírja a magyar irodalom egyik legköltőibb művét, mely szellemi iránymutatás a ma nemzedéke számára is, s mely *opus*t méltán ajánlotta mesterének, Hamvas Bélának, hogy ott álljon

annak legnagyobb művei mellett. Ebben már nem ítéli reménytelennek „a valóságon túlinak ostromát", s annak a bizonyos létrának a fokait ő maga tárja elénk. Évek múltával, és jelentős változást követően ismét visszatér a *Rongyszőnyeg*ből ismert költőifjúhoz, s a következőket nyilatkozza az akkor már ötvennégy éves költő: „A teljességhez legfeljebb csak közeledni tud mindaz, ami a teljes ősegységen, isteni egységen kívül áll. Minden ember kívül van ezen. Csiszolhatja, nevelheti önmagát, s így – igen kicsi lépésekkel – közeledik a teljességhez, de hát azt elérni nem adatik meg senkinek."[50] Milyen érdekesen keretezik a személyes mesternélküliség korszakai a mesterrel töltött időszakot. Mintha csak újra visszatért volna oda, ahonnan elindult, noha nagy reményeket fűztek hozzá, s nem is alaptalanul. „Megérett Weöres Sándor arra, hogy a költészet legnagyobb titkát megismerje? Talán. De, ha ma még nem, jövőre talán megérik. Talán öt év múlva. Talán ő nem fogja megérteni soha, de megérti más. Ezért meg kell mondani. Nem bűbájos játékra van szükségünk, hanem költészetre."[51] „Weöres Sándortól elvárhatjuk azt, amit eddig egyetlen költőnktől sem: a befejezett mesterművet."[52]

Hogy a weöresi életmű befejezett mesterműe hamvasi értelemben, nem a mi tisztünk megválaszolni. Csupán a kérdést hagyjuk nyitva. Vajon milyen irányba, s mely módon terebélyesedett volna Weöres Sándor poétikája, ha követi a megkezdett utat, s nem szakít egyértelműen a *Tűzkut*at megelőző időszakkal? A választ nehéz megadni, s talán lehetetlen, ugyanakkor Weöres maga adja kezünkbe a kulcsot, megítélését illetően: „Csak kerete vagy magadnak."[53]

Jegyzetek

1 Ovidius: *Metamorphoses*. Liber XI. 44–49. Devecseri Gábor fordításában: „Téged a bús madarak, téged szilaj állatok, Orpheus, / téged a durva kövek, téged jajgattak a berkek, / kik dalodért gyakran kísértek el; üstöke-nyírtan / meggyászolt a fa mind, lombját lehajítva; dagadtak / önnön könnyüktől a folyók is; gyászfeketében / naisok és dryasok, hajukat szétszórva, zokogtak."

2 Weöres Sándor: *A teljesség felé*. In Weöres Sándor: *Egybegyűjtött írások I*. Budapest, 1970, Magvető Könyvkiadó, 623. o.

3 *In memoriam Hamvas Béla. Visszaemlékezések Hamvas Bélára*. Szerk. Darabos Pál, Molnár Márton. H. n., 2002, Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, 273. o.

4 Várkonyi Nándor: Weöres Sándor pécsi évei. *Magyar Műhely*, 1964. 7–8. sz.

5 Hamvas Béla: A Medúza. In *Öröklét. In memoriam Weöres Sándor.* Szerk. Domokos Mátyás. Budapest, 2003, Nap Kiadó.

6 *Hideg van* (1934), *A kő és az ember* (1935), *A teremtés dicsérete* (1938).

7 Hamvas Béla: A Medúza. In i. m. 117. o.

8 Uo. 118. o.

9 Weöres Sándor: *Egybegyűjtött levelek II*. Szerk. Bata Imre, Nemeskéri Erika. H. n., 1998, Pesti Szalon Könyvkiadó, 381–382. o.

10 Várkonyi Nándor: Weöres Sándor pécsi évei. I. h.

11 Darabos Pál: *Hamvas Béla. Egy életmű fiziognómiája*. II. köt. H. n., 2002, Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, 518–541. o.

[12] Weöres Sándor: *A sebzett föld éneke*. Budapest, 1989, Magvető Könyvkiadó, 34. o.
[13] Hamvas Béla: *Naplók és jegyzetek I*. H. n., 2010, Medio Kiadó /Hamvas Béla művei 23/, 336. o. (1951)
[14] Uő: *Naplók és jegyzetek II*. H. n., 2010, Medio Kiadó /Hamvas Béla művei 24/, 162. o. (1958)
[15] *In memoriam Hamvas Béla. Visszaemlékezések Hamvas Bélára*. Id. kiad. 272–273. o.
[16] *A magyar irodalom története 1945–1975. II/1. kötet*. Budapest, 1986, Akadémiai Kiadó, 345. o.
[17] Weöres Sándor: *A sebzett föld éneke*. Id. kiad. 95. o.
[18] Uo.
[19] Uo. 97. o.
[20] Weöres Sándor mesterének szólította leveleiben, valamint *A teljesség felé* ajánlásában Hamvas Bélát.
[21] Weöres Sándor: *Sugaras ének*. In uő: *Egybegyűjtött írások I*. Id. kiad. 325. o.
[22] *Egyedül mindenkivel. Weöres Sándor beszélgetései, nyilatkozatai, vallomásai*. Szerk. Domokos Mátyás. Budapest, 1993, Szépirodalmi Könyvkiadó, 81. o.
[23] Uo. 82. o.
[24] *Útközben. Fiatal baranyai írók és költők antológiája*. Szerk. Békés Sándor. Pécs, 1969, Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség.
[25] René Guénon: *Dante ezoterizmusa. Szent Bernát*. Budapest, 1995, Stella Maris, 7. o.
[26] *Egyedül mindenkivel. Weöres Sándor beszélgetései, nyilatkozatai, vallomásai*. Id. kiad. 59. o.
[27] *A magyar irodalom története 1945–1975. II/1. kötet*. Id. kiad. 340. o.
[28] Hamvas Béla: Poeta sacer. In uő: *A láthatatlan történet*. H. é. n., Medio Kiadó /Hamvas Béla művei 18/, 186. o.
[29] Weöres Sándor: *Egybegyűjtött prózai írások*. H. n., 2011, Helikon Kiadó, 175. o.
[30] Uő: *Egybegyűjtött írások II*. Budapest, 1970, Magvető Könyvkiadó, 469. o.
[31] *Egyedül mindenkivel. Weöres Sándor beszélgetései, nyilatkozatai, vallomásai*. Id. kiad. 18. o.
[32] Weöres Sándor: *Egybegyűjtött prózai írások*. Id. kiad. 175. o.
[33] Uo. 176. o.
[34] A racionalizmus, irracionalizmus kérdése kapcsán ld. László András: Hit és tudás. *Őshagyomány*, 10. sz. (1993) 3–7. o.
[35] Weöres Sándor: *Egybegyűjtött prózai írások*. Id. kiad. 241. o.
[36] Uo. 183. o.
[37] Weöres Sándor: *A sebzett föld éneke*. Id. kiad. 62. o.
[38] Weöres Sándor: *Egy másik világ*. In uő: *Egybegyűjtött írások I*. Id. kiad. 342. o.
[39] Platón: *Ión. Menexenosz*. Budapest, 2000, Atlantisz könyvkiadó, 18. o. (Ritoók Zsigmond fordítása)
[40] A *tekhné* kifejezés valójában jelenthet mesterséget is. Az idézett szövegben a fordító felváltva mindkét kifejezést használja.
[41] Platón: *Ión. Menexenosz*. Id. kiad. 19. o.
[42] Uő: *Phaidrosz*. Budapest, 2005, Atlantisz Könyvkiadó, 38. o. (Kövendi Dénes fordítása)
[43] Vö. Weöres Sándor: A vers születése. In uő: *Egybegyűjtött írások I*. Id. kiad. 221–227. o.
[44] Uő: *Egybegyűjtött prózai írások*. Id. kiad. 182. o.
[45] Hamvas Béla: *Scientia sacra I*. H. n., 2006, Medio Kiadó /Hamvas Béla művei 8/, 73. o.
[46] Weöres Sándor: Július. Berczeli Anzelm Károly versei. *Nyugat*, 1939. 5. sz.
[47] Uő: *Egybegyűjtött levelek II*. Id. kiad. 399. o.
[48] Uő: *Ars Poetica*. In uő: *Egybegyűjtött írások II*. Id. kiad. 296. o.
[49] Uő: *Egybegyűjtött írások I*. Id. kiad. 415. o.
[50] *Egyedül mindenkivel. Weöres Sándor beszélgetései, nyilatkozatai, vallomásai*. Id. kiad. 82. o.
[51] Hamvas Béla: A Medúza. In i. m. 119–120. o.
[52] Uő: Weöres Sándor: A fogak tornáca. In *Öröklét. In memoriam Weöres Sándor*. Id. kiad. 173. o.
[53] Weöres Sándor: *A fogak tornáca*. In uő: *Egybegyűjtött írások II*. Id. kiad. 16. o.